

ческих, архивных и других исследований сделано попытку подведения итогов результатов публикации с целью освещения проблематики защитных систем средневековых обителей монашества украинского Прикарпатья.

Методологическая основа научного исследования построена на использовании уже известных и новых аналитических, синтетических методов, а также в их конструктивном объединении с методами исследований отдельных самостоятельных и специальных (вспомогательных) исторических дисциплин. В процессе комплексной обработки источников использовано генетико-герменевтический метод, сравнительные методы, элементы источниковедческого анализа и синтеза, что в общем итоге дало возможность увидеть характерные черты, особенности, заимствования в плане строительства защитных сооружений средневековых монастырей, которые существовали на землях украинского Прикарпатья.

Ключевые слова: монастырь, иноки, земляной вал, ров, каменные сооружения.

* * *

УДК94(477.8)

Цуцман І.Я.

аспірантка кафедри туризмознавства і краєзнавства,
Інститут туризму Прикарпатського національного
університету ім. Василя Стефаника
(Україна, Івано-Франківськ), ts.i@ukr.net

ОБ'ЄКТИ ПОКУТСЬКОЇ ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Стаття присвячена об'єктам оборонної архітектури Покуття, зокрема характеристика наявним замкам, замчицям, городицям, що знаходяться на території краю. Розглядається також основні проблеми у сфері збереження та відновлення оборонних пам'яток. Визначено важливу роль та унікальну цінність об'єктів оборонного будівництва у системі пам'яток краю. Наголошується на необхідності найближчим часом належних кваліфікованих ремонтно-реставраційних робіт щодо цих пам'яток. Подано рекомендації щодо застосування пам'яток покутської оборонної архітектури в туристичній галузі регіону. Розглядаються можливі шляхи вирішення проблем охорони та збереження цих об'єктів. Робиться акцент на використанні європейського досвіду зі збереження та використання замкових комплексів. Належне збереження може гарантувати тільки пристосування пам'яток до сучасних потреб суспільства. Найпоширенішим нині способом збереження та використання старовинних зразків фортифікаційної архітектури є їх музеєфікація.

Ключові слова: замки, замчиця, городища, фортеці, оборонна архітектура Покуття, збереження, використання, туристична галузь.

Найпомітнішими і найвагомішими залишками історико-культурної спадщини України, і Покуття зокрема, є замки, фортеці, замчища (зруйновані середньовічні замки, від яких залишилися фундаменти, нечіткі земляні укріплення або повністю знищені), городища. Упродовж багатьох століть роль оборонних споруд була провідною в системі міст і містечок. Слід зазначити, що сьогодні, як і колись, замки України займають визначне місце в нашій багатій історико-архітектурній спадщині. Вони є свідками різних епох. Проте, на жаль, пам'яток фортифікаційного мистецтва на Покутті до наших днів уціліло вкрай мало, а ті, що залишилися, являють собою нині лише руїни, які з часом, можуть взагалі зникнути. Саме тому зараз гострою проблемою постає збереження і відновлення цих об'єктів. Пам'ятки не охороняються, а відсутність ремонтно-реставраційних робіт прискорюють їх подальше руйнування. Це зумовлює низький рівень туристичної привабливості багатьох оборонних пам'яток середньовіччя в регіоні.

Актуальність дослідження історії окремих фортифікаційних споруд як Покуття, так і України загалом, не викликає сумніву. Сьогодні вони стають предметом поглибленого вивчення вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як В.Великочий [2], В.Вечерський [3], Р.Смеречанський [19], О.Каглян [5], І.Миронюк [5], В.Никифорук [19], О.Гаськевич [6],

Я.Левкун [10], О.Лесик [11], О.Мацюк [12], М.Марунчак [13], В.Грабовецький [15], О.Чоловський [23]. Питання охорони пам'яток старовини на землях Галичини гостро постало ще в XIX ст., коли в краї виникають перші пам'ятко-охоронні інституції. Історія цього питання неодноразово досліджувалась у сучасній історичній літературі. Цьому питанню присвячені, зокрема, роботи М.Бевза [1], В.Горбика [7], Г.Денисенка, П.Скрипника [7], Т.Курила [9], с.Кравціва [14], Л.Гриніва [14], М.Копача [14], с.Кузика [14], П.Тронько [20] та інших учених. Попри це мало уваги приділялось саме характеристичі пам'яток оборонної архітектури Покуття, проблемам їх обліку, збереження та популяризації, рекомендаціям щодо їх вирішення, у чому й полягає мета даного дослідження.

Досить важливим у дослідженні пам'яток оборонного будівництва є реконструкції давньоруських городищ.

З пам'яток давньоруського періоду (IX–XIII століття) на теренах Покуття характерними є укріплені городища, які були осідками місцевої влади та оборонними пунктами проти набігів ворогів. Прикметно те, що здебільшого вони розташовувалися вздовж Дністра. Це стосується укріплених поселень у Корневі, Кунисівцях, Копачинцях, Чернелиці, Колінках, Михальчі, Поточищі, Городниці, Стрільчі (Городенківський район). Таке їхнє розміщення дозволяло контролювати торгівлю річкою.

Без сумніву, найвидатнішою пам'яткою оборонного будівництва того часу стало укріплене поселення в Городниці. Величезне городище загальною площею 6 гектарів розташовувалось на вершині 160-метрової гори, обмеженої стрімкими урвищами берегів Дністра, річки Ямгорова та яру Сухого Потоку. Окрім того, воно було укріплене складною системою валів і ровів, особливо з менш захищеної природою західної сторони, де вони творили три ряди. Згадані вали добре збереглися до нині.

Сліди людського проживання в Городниці, виявлені археологічними розкопками, датуються ще добою пізнього палеоліту (30000–10000 років до н.е.) і вважаються чи не найдавнішими в Галичині. Саме ж городище було багатоярусним і має такі основні культурні горизонти: трипільський (IV тисячоліття до н.е.), гальштатський (X–VIII століття до н.е.), латенський і черняхівський (IV–V століття до н.е.) та слов'янський (VI–XIII століття). Здебільшого всі укріплення споруджено в гальштатський період, тобто ще в добу бронзи, а майже через дві тисячі років тому, у слов'янський період, їх лише розширено та вдосконалено. Такої думки дотримуються Ю.Малеев, П.Раппопорт, Л.Крушельницька, М.Бандрівський. Завдяки природному захистові та досконалії розгалуженій системі валів і ровів городища в Городниці вважається одним з найпотужніших у Західній Україні.

Археолог та історик Я.Пастернак вважав Городницьке городище слов'янського періоду племінним центром найвисунотішої на північній захід частини літописних тиверців, а, на думку В.Петигирича, в Галицько-Волинський період воно було великим поселенням міського типу, найбільшим в окрузі [19, с. 30].

У 1240-х роках городище в Городниці захопили і дощенту зруйнували монголо-татари, про що свідчать сліди великої пожежі в рештках усіх розкопаних споруд

того часу, велика кількість предметів зброї та людських скелетів.

Щодо городищ в інших місцевостях Городенківщини, то їхні фортифікації були однотиповими – заокруглений периметром рів із земляними валами, а поверх них дерев'яні зрубні стіни з частоколом. Їхні укріплення не були такими потужними як у Городниці, але вали багатьох з них частково збереглися до наших днів.

Віддаленими від важливої водної артерії Дністра були городища у Стрільчі, Глушкові та Городенці. Вали давньоруського городища XII–XIII століть у Городенці добре збереглися на високому лівому березі Ямгорова в урочищі Галузівка, що в північно–східній околиці міста. Перед валами був рів завглибшки та завширшки близько 4–х метрів. За даними М.Вуянка, городище в Городенці було багатощаровим, на ньому простежуються трипільський, гальштатський і давньоруський культурні шари.

У Снятинському районі існували городища у Джурові, Олешкові, Снятині, Любківцях та Рудниках [8].

У Тлумацькому районі відомі городища у Буківні (три городища), Делеві (два городища), Ісакові, Нижневі (два городища, монастирище і сторожова вежа), Одаєві, Підвербці, Петрові, Тлумачі, Хотимири (три городища і монастирище).

Цінним для науковців є городище в Одаєві, яке теж було багатощаровим. Зараз тут є печерний комплекс. Найвідоміша з печер (завдовжки 60 метрів) – Думка, має форму лазу в гіпсових скелях. Знахідки у печері свідчать, що вона була житлом для людей кам'яної доби. Неподалік від хутора Думка в урочищі Городище вирубаній горизонтальний грот Монаха, по схилу розміщені печери Вертикальна, Стрімка і Дальня, де археологи знайшли матеріальні залишки трипільської культури та давньоруського періоду. Найцікавішою є печера Затишна, в якій знайдено поховання віком близько п'яти тисяч років. Над гротом і печерами є штучний насип розміром 30 x 50 метрів. Поруч із насипом знайдено багатощарове поселення віком приблизно 30 тисяч років до н.е. – 1000 років н.е. Академік АН України О.Адаменко назвав відкриття сенсаційними, зазначивши, що цей печерний комплекс може містити ще багато святилищ і поховань.

Біля Нижнева можна оглянути залишки давньоруського міста у селі Буківна (літописний Биковен). Городище складається з дитинця та посаду. На ті часи місто було доволі значним, мало кам'яний храм (зберігся фундамент), вали, що досягають заввишки 15 метрів. У селі Буківна люди оселилися найдавніше в області – близько 100 тисяч років тому, з кам'яної доби збереглося багато поселень та шахти для добування кременю [8].

На Коломийщині існували городища у Виноградіві, Воскресінцях, Гірському, Грушеві, Великій Кам'янці, Коломій, Княждворі (два городища), Лісному Хлібичині, Нижньому Вербіжі (три городища), Сопові, Спасі, Печеніжині.

Загалом усі городища Покутського краю припинили своє існування внаслідок постійних нападів кочовиків або ж монголо–татарської навали в XIII столітті.

Цікавими є поодинокі випадкові знахідки предметів з княжих часів: натільні хрести (Поточище, Чернелиця,

Городниця), складний хрест–енколпійон (Поточище), бронзова нагрудна іконка (Лука), срібні прикраси – ковтки (Городниця, Дубки), срібні намистини (Дубки) [19, с. 33].

Прикарпаття було південно–західною частиною давньоруської держави. Тут, по Пруту і Карпатах, проходили її кордони. На Попрутській оборонній лінії розташувалися чотири головні міста–фортеці: Чернівецька, Снятинська, Олешківська та Коломийська. Вони були побудовані в один і той же час в середині XII століття і функціонували до монголо–татарського нашествия.

“Снятинська фортеця займала високий, з стрімкими схилами пагорб, з якого відкрився вигляд на далекі околиці Припруття. Вдале топографічне розміщення її було настільки стратегічно вигідним, що, починаючи з давньоруського часу і до наших днів, місто не змінило свого розташування” – писав Р.Смеричанський [5].

Усе це утруднює тепер вивчення його минулого, яке заховане під товстим шаром землі. Незважаючи на заходи польського уряду, через байдужість і зловживання власників міста, розкрадання ними державних коштів мурований замок у Снятині так і не було побудовано.

Після загарбання Галичини Австрійською монархією у 1772 р. Снятинська фортеця втратила своє оборонне значення і міські укріплення були розібрані. А на його місці було побудовано мурований будинок податкового уряду [21, с. 18].

Від Снятинського замку на даний час залишилися тільки підземні лабіринти: недосліджені і майже засипані ґрунтом.

У с. Олешків залишилися земляні вали боярського замку XII століття над р. Прутом.

Загалом на Снятинщині збереглися замчища у Борщові, Заболотові (міські укріплення), Заваллі, Попельниках і Рудниках [8].

На Городенківщині частково збереглися замки у Раківцях, у Чернелиці та в Городенці (зберігся невеликий фрагмент стіни XVII ст.).

Замок у Городенці згадується в ряді архівних документів XVII–XVIII ст. Заклав його в першій половині XVII ст. Христофор Стжемеський (перша згадка від 1628 р.). Зараз важко судити як виглядав замок, але, швидше всього, він мав форму неправильного трикутника, який замикався на південному сході чотирьох– або п'ятикутною замковою вежею з відповідним конічним дахом.

З історії замку майже нічого не відомо, окрім того, що в середині XVII ст. він був зруйнований і більше не відбудовувався.

У 1648 р. селяни з околиць Городенки, а також із Заболотова, Тулукова, Килюхова, Олешкова, Вікна, Чернятина напали на замок і спалили його. Приводом до нападу стали дії тодішнього економата начальника найманої німецької піхоти Яна Жульчинського. Наступного разу замок зазнав руйнувань у 1676 р., коли його захопили турки зтатарами, а 1677–го – гайдамаки. Після цих подій укріплення вже не відбудовували, а вцілілі будівлі здавали в оренду. На початку 1980–х років більшість будівель було розібрано як аварійні. Тепер на замковій території побудовано нову православну церкву [5, с. 14].

Раковець – одне з найдавніших поселень Городенківщини, відоме за матеріалами гродських та земських книг з 1440 р. Тут збереглася ще одна пам'ятка фортифікаційного мистецтва XVII ст. – Раковецький замок, який розташований на березі Дністра. Будову розпочав зразу після козацьких війн Домінік Войцех Бісневський, підчаший Галицький, який за короткий час довів його до завершення. Підтвердження цього маємо в інструкції Сеймику галицького з дня 21 лютого 1659 р., в якій шляхта домагається від короля відповідного нагородження урядника. Руїни Раковецького замку знаходяться на південній околиці села. Це – мисоподібна тераса крутосхилу, що переходить у стрімкий правий берег Дністра. Його опис, поданий у 1837 році в часописі “Przyjacieł Ludu”, що видавався в Лешно, має доволі романтичний характер [25].

Найвичерпніше подає історію замку дослідник старовини О.Чоловський: “...Раковець, село в Городенківському повіті над правим берегом ріки Дністер. Замок, колись фортеця, в руїнах, рештки яких добре видно, лежить у південній стороні села над скелястим берегом ріки Дністер. В плані замок являє собою нерегулярний чотирикутник на поверх високий, побудований з ломаного каменю. Зі сходу і півночі оборонні мури уціліли відносно краще від інших; зовнішні і зсередини значно пошкоджені і розібрані. В середині східної сторони підноситься шестибічна, на чотири поверхи винесена вежа стражничка, яка була впорядкована для стрільби. В'їзна брама зі слідами розвідного моста. Мури до двох метрів товщиною. Житлові приміщення примикали до західної, південної і частково до північної стін, в них ззовні, на першому поверсі були вікна. Зсередини стіни помешкань дуже пошкоджені, тільки два великі комини збереглися в цілості” [13, с.164].

На даний час частково збереглися залишки палацу і в'їзної башти з напівкруглими склепіннями брам, фрагмент північної замкової стіни завтовшки 1,6–2,1 м з двома рядами стрільниць (стіни мали 9 м заввишки, на верхній бойовий ярус вела дерев'яна галерея) та монументальна шестикутна семиарусна башта висотою 20 м і глибокі підвали–склади обіч неї.

Пам'яткою оборонного мистецтва є також Чернелицький замок розташований на Городенківщині, нижче Раковецького за течією Дністра. Його засновано, як припускають дослідники, на початку XVII ст., але завершено після Визвольної війни під проводом Б.Хмельницького Брацлавським воєводою Михайлом Георгієм Чарторийським. Свідченням цьому є родовий герб Чарторийських на стінах фортеці та інструкція шляхти з Галицького сеймику 1659 р., яка рекомендувала польському королеві компенсувати шляхтичу кошти, витрачені на добудову [2, с.42].

Відомі описи Чернелицького замку, зроблені істориками та краєзнавцями О.Чоловським, І.Ступницьким, А.Прохаскою та В.Лозинським наприкінці XIX – на початку XX ст., а також пов'язані з ним численні легенди і перекази, які до нашого часу збереглися в народній пам'яті.

“...На правому березі Дністра, на півмилі від цієї ріки, над потоком лежить занедбаний замок, який у загальних штрихах в цілому зберігся...” Так розпочинає свій опис чернелицької твердині історик–краєзнавець О.Чоловський.

Замок займав площу 2,5 га, товщина зовнішніх стін, що змуровані з коленого каменю, сягала майже двох метрів, а висота близько шести. Посередині західної стіни міститься двоповерхова в'їзна вежа з арочним проїздом, обрамленим порталом з білого каменю. Справа від брами розміщений вхід у глибокі підземелля. Вежа багато декорована ренесансною кам'яною різьбою. Зовнішній її бік оздоблює герб роду Чарторийських – зображення вершника на геральдичному щиті. Цей символ є також і гербом Литовського князівства. Це була найбільша східна фортеця Речі Посполитої на правому березі Дністра. У часи молдавських походів Яна III Собеського замок служив місцем зберігання провіанту та фуражу. Сам Я.Собеський кілька разів зупинявся в ньому. У війнах турецьких два рази був здобутий і знищений (1672 і 1676 рр.). В часи молдавських походів Яна III в роках 1685–1691 відігравав важливу роль, бо служив місцем зберігання провіанту і фуражу. Служив він за помешкання наступним власникам: Галецьким, Потоцьким, Стадницьким і іншим, чи їхнім орендарям.

Теперішнє село Михальче було першим містом на Городенківщині. Починаючи від 1440–х рр., маломіський статус, який утримувало до кінця XVIII ст. Накінець XV ст. у Михальчому, нарівні з Коломиєю, Снятином і Нижневом був оборонний замок, якийтак само зазнав руйнувань під час польсько–молдавських воєн за Покуття в 1490–1530–х рр. До нашого часу вселі ще можна побачити рештки оборонних валів [5, с. 18].

У селі Нижнів (Тлумацький район, колись було містечком) сьогодні можна оглянути маловідомий, але масштабний оборонний комплекс, який розташований на високому пагорбі над селом і складається із замку XV століття (збереглися вали, під замком – засипаний вхід до печери) і дещо вище – руїни австрійської фортеці XIX століття. Австрійська фортеця – потужна оборонна споруда, від якої збереглися вали, рови, окопи та залишки бетонного командного пункту [8].

Результати проведеного аналізу фортифікаційної спадщини Покуття, дає змогу впевнено зробити висновок про забезпеченість туризму замковим потенціалом, який відкриває багато нових можливостей для організації і успішної реалізації різних видів туризму: історико–культурного, пізнавального, відпочинкового, етнічного, виставково–експозиційного, тематичного (винно–дегустаційні тури, кінний туризм, фехтування та лицарські турніри, бали та карнавали, святкування урочистих подій).

Проте, з іншого боку, бачимо занедбаність, зруйнованість замкових споруд та байдужість суспільства до нагальної потреби відродження замків, у першу чергу, як мовчазних свідків багатогранної української історії. Всі ці об'єкти покутської оборонної архітектури потребують відновлення та реконструкції? адже знайомлять нас не лише з технічними, художніми, естетичними методами будівництва тієї епохи, коли вони були створені, але й з життєвим рівнем народу та його звичаями. Ось чому вони є живими свідками епохи не тільки в архітектурному і художньому плані, але й у плані історичному.

Щодо питання про скіфські, старослов'янські чи давньоруські городища–гіганти, то їх відбудова вимагає величезних коштів, але хоча б кілька маленьких горо-

дищ можна довести до вигляду X–XIII ст. Щоправда, такі спроби вже робилися. Наприклад івано-франківський археолог В.Томенчук, описуючи історію чотирьох давньоруських укріплених міст, писав: "...на місці трьох із них (Чернівці, Снятин, Коломия) стоять і зараз сучасні міста. А до четвертого, до Олешкова, скоро слідом за археологами придуть будівельники-реставратори і відновлять дерев'яні стіни, вежі, будинки, і знову, як 700 років тому, виросте при дорозі давньоруське місто, місто-заповідник". Але й надалі ці ідеї автора залишаються лише нездійсненими мріями [12, с. 11].

Ефективне збереження, відновлення та відповідне використання об'єктів покутської оборонної архітектури потребує науково обгрунтованої державної стратегії та чіткої діяльності всіх органів влади щодо її втілення, тісної їх взаємодії з інституціями громадянського суспільства (недержавними організаціями, ЗМІ, благодійними фондами тощо). Це підтверджено успішним досвідом активної й послідовної гуманітарної політики найрозвинутіших країн сучасної демократії.

Серед основних проблем у сфері збереження та відновлення культурно-історичної спадщини можна виділити наступні:

– Недостатнє бюджетне фінансування. Україна ще далека від європейських стандартів у цій галузі, за якими бюджетні видатки на культуру становлять до 2% бюджету на загальнодержавному рівні, та 3–4% бюджету місцевого рівня. Багато унікальних пам'яток перебуває у критичному стані, і у разі неприйняття термінових реставраційних заходів їхня руйнація може мати незворотній характер.

– Недостатній контроль за виконанням чинних законів, правових актів та прийнятих рішень.

– Відсутність окремого самостійного центрального органу виконавчої влади з питань охорони історико-культурної спадщини.

– Неєфективний розподіл бюджетних коштів.

– Відсутність співпраці органів державної влади (особливо на місцях) з недержавними організаціями, відсутність підтримки громадських організацій, що займаються вивченням минулого, краєзнавством, пошуками, охороною та пропагандою об'єктів культурно-історичної спадщини.

– Необхідність узгодження внутрішнього законодавства України у цій галузі з підписаними і ратифікованими нею відповідними міжнародними конвенціями, договорами та угодами.

– Відсутність залучення приватного сектору для належного утримання культурно-історичної спадщини.

Успішне вирішення вказаних проблем створило б підґрунтя для розвитку туристичної галузі краю, і значних надходжень у бюджет. Заслуговує на увагу європейський досвід передачі затратних об'єктів культурно-історичної спадщини (зокрема, середньовічних замків) у довгострокову оренду (до 50 років) приватним власникам для отримання ними прибутку від туристичного бізнесу [21, с. 15]. При цьому обумовлюється жорстке дотримання таких умов: пам'ятка має утримуватися орендарем у належному стані; не допускаються будь-які порушення її первозданного вигляду; пам'ятка повинна бути постійно відкритою для відвідувачів та для державних контролюючих органів. У разі порушен-

ня хоча б однієї з цих умов держава залишає за собою право негайного повернення пам'ятки та стягнення з колишнього орендаря значного штрафу. На думку фахівців, такий варіант є більш привабливим для України, ніж ідея продажу замків приватним власникам. У разі продажу, хоча спочатку держбюджет і отримує відчутну фінансову ін'єкцію, але у подальшому держава втрачає будь-які важелі контролю за ним: пам'ятка може бути закрита для відвідувачів, перебудована, зруйнована тощо.

Ще одним із шляхів використання є проведення різноманітних свят, фестивалів, ярмарків, театралізованих змагань. Європейський досвід показує ефективність такого використання замкових комплексів. Наприклад, в Угорщині в музеях діють таз звані паноптикуми (відтворення в повний зріст фігур, історичних подій у відповідних інтер'єрах), проводяться історичні кінні ігри та середньовічні бенкети, які користуються великою популярністю. У фортеці Шюмеґ на спеціальній арені або в критому Великому Лицарському залі проводять бенкети та демонстрацію володіння зброєю (сокира, стрільба з лук, метання дротиків), кінні та піші бої (з мечами, щитами, булавами). У замках, де бували визначні діячі історії та культури, проводяться пам'ятні дні, присвячені цим особам [4, с. 10].

Охорона пам'яток шляхом їх реставрації та подальшого пристосування до сучасних потреб стосується, як правило, добре збережених замкових комплексів. Остеронь, поза включенням до активного життя суспільства, залишаються напівзруйновані замки. Практично споруди не реставруються, закриті для огляду, знищуються фізично і морально, залишаючись при цьому невідомими для туристів. Виходячи з цього, виникає потреба у впровадженні інших засобів використання фортифікаційних комплексів, щоб були прийнятними для всіх видів оборонних споруд та відповідали усім вимогам збереження фортифікаційних пам'яток.

Належне збереження може гарантувати тільки пристосування пам'яток до сучасних потреб суспільства. Найпоширенішим нині способом збереження та використання старовинних зразків фортифікаційної архітектури є їх музеєфікація – сукупність науково обгрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини у стан, придатний для екскурсійного відвідування. В процесі музеєфікації можна виділити два напрямки: пристосування пам'яток під музеї; музеєфікація без пристосування під музеї, що передбачає консервацію таких залишків з забезпеченням екскурсійних відвідувань замкового комплексу та з обов'язковим його включенням до екскурсійних та туристичних маршрутів без створення музею на території пам'ятки.

Музеєфікація фортифікаційних комплексів шляхом консервації з упорядкуванням навколишніх територій та включенням їх до системи туристичних маршрутів дозволить зберегти напівзруйновані замки, залучити до справи охорони пам'яток інвесторів, створити туристичну індустрію регіону на основі існуючої архітектурної спадщини.

Таким чином, проведений аналіз наявного фортифікаційного здобутку Покуття свідчить про те, що край має значний унікальний історико-архітектурний потенціал, який являє собою не тільки

мистецьку чи архітектурну цінність, але й цінність історичну. А тому потребує відповідної уваги з боку органів місцевої та державної влади. Стан більшості досліджуваних мною об'єктів оборонного будівництва критичний. Найближчим часом вони потребують належних кваліфікованих ремонтно-реставраційних робіт. В іншому випадку ці пам'ятки можуть взагалі зникнути. При належному підході органів державної влади, місцевого самоврядування до вирішення окреслених проблем, постійній участі місцевих громад у цьому процесі, вважаємо, що Покутський край стане одним із найвідвідуваніших куточків не тільки Івано-Франківщини, але й України. Це сприятиме залучення інвесторів, а також популяризації регіону загалом, що принесе не тільки додаткові кошти у місцевий бюджет, але й сприятиме збереженню та відновленню цих пам'яток.

Список використаних джерел

- Бевз М. Історичні міста Галичини: проблеми вивчення і збереження / М.Бевз // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – 2001. – Т.241. – С. 84–112.
- Великий В. Українсько-польська монументальна спадщина Покуття як чинник розвитку ностальгичного туризму в краї / В.Великий // Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип.2: Матеріали науково-практичної конференції. – С. 38–47.
- Вечерський В. Оборонні комплекси західних земель України у другій половині XVII–середині XVIII століть / В.Вечерський // Замки України: дослідження, збереження, використання: матеріали Міжнар. науково-практ. конф., Галич, 3 листоп. 2011 р. – І Галич, 2011. – С. 5–18.
- Вираг Ж. Венгрия. Замки, крепости, дворцы / Ж.Вираг. – Изд-во “Венгерский туризм”, 2009. – 42 с.
- Віків минулих твердь. Городенківщина в старих мапах, манускриптах і світлинах / Р.Смеречанський, О.Каглян, І.Миронюк, В.Никифорок. – Івано-Франківськ: видавництво “Лілея НВ”, 2013. – 194 с.
- Гаськевич О. та ін. Замки Західної України. Історія. Фотографії. Карта–схема: путівник / О.Гаськевич, 2011. – 99 с.
- Горбик В.О. Пам'ятки України: проблеми збереження і дослідження / В.О. Горбик, Г.Г. Денисенко, П.І. Скрипник. – К.: Інститут історії України НАН України, 1994. – 42 с.
- Замки Карпат, Подністров'я, Поділля. Путівник 48 сторінок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zamky.com.ua/po_rajonah.htm.
- Курило Т.В. Правова охорона культурної спадщини України / Т.В. Курило. – Л.: Львівський юридичний інститут МВС України, 2005. – 156 с.
- Левкун Я. Скрижалі Покутської Городенківщини / Я.Левкун. – Тернопіль: ТОВ “Наш Світ”, 2009. – 176 с.
- Лесик О.В. Замки та монастирі України / О.В. Лесик. – Львів: Світ, 1993. – 176 с.
- Мацюк О. Замки, фортеці Західної України: Іст. мандрівки / О.Мацюк. – Львів: Центр Європи, 1997. – 159 с.
- Марунчак М.Г. Городенщина. Історично-мемуарний збірник / М.Г.Марунчак. – Львів: Світ, 1978. – 860 с.
- Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Наукове видання / В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С. П. Кузик. – Львів: НАН України. – 1999. – 78 с.
- Покутська фортифікація XVII–XVIII ст. // Грабовецький В. Історія Покутської землі XVII–XVIII ст. в літописі та ілюстраціях: до 600-річчя першої письмової згадки. Т.3 / В.Грабовецький. – 2-е вид., допов. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 67–113.
- Покуття. Історико-етнографічний нарис / [ПНУ ім. В.Стефаніка]. – Львів: Манускрипт, 2010. – 455 с.
- Про охорону культурної спадщини [Електронний ресурс]: закон України [прийнято Верховною Радою від 6 червня 2000 р. № 1805–III]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805–14>.
- Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження: навч. посіб. / Михайло Йосипович Рутинський. – К., 2007. – 432 с.
19. Смеречанський Р. Городенківщина стежками століть / Р.Смеречанський, О.Каглян, В.Никифорок. – Івано-Франківськ: видавництво “Лілея НВ”, 2009. – 139 с.
20. Тронько П.Т. Охорона пам'яток історії і культури – справа всенародна / П.Т. Тронько // Український історичний журнал. – 1980. – № 9. – С. 118–124.
21. Харитон В. Снятин. Погляд крізь час / В.Харитон. – Снятин: Прут-Принт, 2007. – 79 с.
22. Щоткіна К. Хто збудує міцний замок? / К.Щоткіна // Дзеркало тижня. – 2006. – № 26. – 8 липня. – С. 15.
23. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A.Czolowski // Teka konserwatorska. – Lwow, 1892. – S. 157.
24. Prochaska A. Fragmenty historyczne: VII. Zamki kresowe i kresowa szlachta / A.Prochaska // Przewodnik naukowy i literacki. – Rocznik XLVI. – 1918. – T.XLIV. – S. 1073.
25. Zamek Rakowiecki. – “Przyjaciel Ludu”. – Leszno, 1837. – T.2. – № 39.

References

- Bevz M. Istorychni mesta Galychyny: problemy vyvchennja i zberezhennja / M.Bevz // Zapysky naukovogo tovarystva im. Shevchenka. – 2001. – T.241. – S. 84–112.
- Velykychyj V. Ukrain's'ko-pol's'ka monumental'na spadshhyna Pokuttja jak chynnyk rozvytku nostalgichnogo turyzmu v kraji' / V.Velykychyj // Rekreacijnyj potencial Prykarpattja: istorija, suchasnyj stan, perspektyvy. – Ivano-Frankivs'k, 2010. – Vyp.2: Materialy nauково-praktychnoi' konferencii'. – S. 38–47.
- Vechers'kyj V. Oboronni komplekxy zahidnyh zemel' Ukrain'ny u drugij polovyni XVII – seredyni XVIII stolit' / V.Vechers'kyj // Zamky Ukrain'ny: doslidzhennja, zberezhennja, vykorystannja: materialy Mizhnar. nauково-prakt. konf., Galych, 3 lystop. 2011 r. – Galych, 2011. – S. 5–18.
- Virag Zh. Vengrija. Zamki, kreposti, dvorcy / Zh.Virag. – Izd-vo “Vengerskij turizm”, 2009. – 42 s.
- Vikiv mynulyh tverd'. Rodenkvshhyna v staryh mapah, manuskryptah i svitlynah / R.Smerchans'kyj, O.Kagljan, I.Myronjuk, V.Nykyforuk. – Ivano-Frankivs'k: vydavnytvo “Lileja NV”, 2013. – 194 s.
- Gas'kevych O. ta in. Zamky Zahidnoi' Ukrain'ny. Istorija. Fotografii'. Karta-shema: putivnyk / O.Gas'kevych, 2011. – 99 s.
- Gorbyk V.O. Pam'jatky Ukrain'ny: problemy zberezhennja i doslidzhennja / V.O. Gorbyk, G.G. Denysenko, P.I. Skrypnyk. – K.: Instytut istorii' Ukrain'ny NAN Ukrain'ja, 1994. – 42 s.
- Zamky Karpat, Podnistrov'ja, Podillja. Putivnyk 48 storinok [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.zamky.com.ua/po_rajonah.htm.
- Kurylo T.V. Pravova ohorona kul'turnoi' spadshhyny Ukrain'ny / T.V. Kurylo. – L.: L'viv's'kyj jurydychnyj instytut MVS Ukrain'ny, 2005. – 156 s.
- Levkun Ja. Skryzhali Pokuts'koi' Gorodenkvshhyny / Ja.Levkun. – Ternopil': TOV “Nash Svit”, 2009. – 176 s.
- Lesyk O.V. Zamky ta monastiri Ukrain'ny / O.V. Lesyk. – L'viv: Svit, 1993. – 176 s.
- Macjuk O. Zamky, fortenci Zahidnoi' Ukrain'ny: Ist. mandrivky / O.Macjuk. – L'viv: Centr Jevropy, 1997. – 159 s.
- Marunchak M.G. Gorodenshhyna. Istorychno-memuarnyj zbirnyk / M.G. Marunchak. – L'viv: Svit, 1978. – 860 s.
- Naukovo-metodychni zasady reformuvannja rekreacijnoi' sfery. Naukove vydannja / V.S. Kravciv, L.S. Gryniv, M.V. Kopach, S.P. Kuzyk. – L'viv: NAN Ukrain'ny. – 1999. – 78 s.
- Pokuts'ka fortyfikacija XVII–XVIII st. // Grabovec'kyj V. Istorija Pokuts'koi' zemli XVII–XVIII st. v litopysi ta iljustracijah: do 600-richchja pershoi' pys'movoi' zgakdy. T.3 / V.Grabovec'kyj. – 2-e vyd., dopov. – Ivano-Frankivs'k, 2011. – S. 67–113.16. Pokuttja. Istoryko-etnografichnyj narys / [PNU im. V.Stefanyka]. – L'viv: Manuskrjpt, 2010. – 455 s.
- Pro ohoronu kul'turnoi' spadshhyny [Elektronnyj resurs]: zakon Ukrain'ny [pryjnjato Verhovnoju Radou vid 6 chervnja 2000 r. № 1805–III]. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805–14>.
- Rutyns'kyj M.J. Zamkovyj turizm v Ukraini. Geografija pam'jatok fortyfikacijnogo zodchestva ta perspektyvy i'h turystychnogo vidrodzhennja: navch. posib. / Myhajlo Jospovyh Rutyns'kyj. – K., 2007. – 432 s.
- Smerechans'kyj R. Rodenkvshhyna stezhkamy stolit' / R.Smerchans'kyj, O.Kagljan, V.Nykyforuk. – Ivano-Frankivs'k: vydavnytvo “Lileja NV”, 2009. – 139 s.

20. Tron'ko P.T. Ohorona pam'jatok istorii i kul'tury – sprava vsenarodna / P.T. Tron'ko // *Ukrain's'kyj istorychnyj zhurnal*. – 1980. – № 9. – S. 118–124.

21. Haryton V. Sniyatyn. Pogljad kriz' chas / V.Haryton. – Sniyatyn: Prut–Prynt, 2007. – 79 s.

22. Shhotkina K. Hto zbuduje micnyj zamok? / K.Shhotkina // *Dzerkalo tyzhnja*. – 2006. – № 26. – 8 lypnja. – S. 15.

23. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A.Czolowski // *Teka konserwatorska*. – Lwow, 1892. – S. 157.

24. Prochaska A. Fragmenty historyczne: VII. Zamki kresowe i kresowa szlachta / A.Prochaska // *Przewodnik naukowy i literacki*. – Roczник XLVI. – 1918. – T.XLIV. – S. 1073.

25. Zamek Rakowiecki. – “Przyjacieli Ludu”. – Leszno, 1837. – T.2. – № 39.

Tsutsman I.Ya., graduate student in the Department of tourism and regional studies Institute of Tourism Precarpathian National University named after V.Stefanik (Ukraine, Ivano-Frankivsk), ts.i@ukr.net

The objects of defensive architecture of Pokuttya on the modern stage: the state, problems of conservation and use

The article is devoted to objects of defensive architecture of Pokuttya, in particular characterization of existing castles, sites of ancient castle, ancient settlements, located in the territory. Also the main problems of preservation and restoration of these monuments are allocated. Their important role and unique value in system of attractions in the region is detected. The need for qualified repair and restoration works on these sites is noted in the article. The recommendations on the use of attractions of defensive architecture in the tourism industry in the region are filed. Possible solutions to protect and preservation these objects are considered. Emphasis is placed on using the European experience in the conservation and using castle complexes. The proper saving of monuments can ensure only the adaptations to modern needs of society. Today the most common way to conserve and use the samples of ancient fortification architecture is their museumification.

Keywords: castles, sites of ancient castle, ancient settlements, fortresses, defensive architecture of Pokuttya, preservation, using, tourism industry.

Цуцман И.Я., аспирантка кафедри туризмознавства і краєзнавства, Інститут туризму Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (Україна, Івано-Франківськ), ts.i@ukr.net

Объекты покутской оборонной архитектуры на современном этапе: состояние, проблемы сохранения и использования

Статья посвящена объектам оборонной архитектуры Покуття, в частности характеристике имеющимся замкам, замчище, городищами, находящимся на территории края. Рассматриваются также основные проблемы в сфере сохранения и восстановления оборонных достопримечательностей. Определено важную роль и уникальную ценность объектов оборонного строительства в системе памятников края. Отмечается необходимость в ближайшее время надлежащих квалифицированных ремонтно-реставрационных работ по этим памятникам. Даны рекомендации по применению памятников покутской оборонной архитектуры в туристической сфере региона. Рассматриваются возможные пути решения проблем охраны и сохранения этих объектов. Делается акцент на использовании европейского опыта по сохранению и использованию замковых комплексов. Надлежащее хранение может гарантировать только приспособление памятников с современными потребностями общества. Распространенным сейчас способом сохранения и использования старинных образцов фортификационной архитектуры является их музеефикация.

Ключевые слова: замки, замчище, городища, крепости, оборонная архитектура Покуття, сохранения, использования, туристическая сфера.

* * *

УДК 904

Аббасов Н.Н.
преподаватель кафедры источниковедения,
историографии и методики,
Бакинский государственный университет
(Азербайджан, Баку), nurlan-abbasov@mail.ru

ПРОБЛЕМА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ ОГУЗОВ В ДАСТАНЕ “КИТАБИ ДЕДЕ ГОРГУД” И ЕЕ ПАРАЛЛЕЛИ С ПОЛИТИЧЕСКИМ УСТРОЙСТВОМ ДРУГИХ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

Анализируя события в дастане “Китаби Деде Горгуд” можно наблюдать, что во всех главах дастана, имя Байадур хана упоминается как имя верховного правителя, стоящего на верхней ступени феодальной иерархии. Главный герой дастана Казан хан, который является помощником правителя, остался в памяти своей богатырской доблестью.

Ключевые слова: Огуз, эпос Китаби Деде Горгуд, тюркский народ, Казан хан.

(статья друкється мовою оригіналу)

Наряду с другими важными сферами общественной жизни, в дастане “Китаби Деде Горгуд” (“Книга моего деда Горгуда”) нашло свое отражение и целый ряд важных вопросов, связанных с государственным строем и политической иерархией в огузо-азербайджанском обществе раннего средневековья.

Из глав дастана “Китаби Деде Горгуд” видно, что огузское общество, будучи достаточно развитым, уже давно было знакомо с принципами политической власти. Как можно заметить из глав, в этом обществе Баяндур хан, выступающий с титулами “шахеншах” и “падишах”, является верховным правителем. Сведения из дастана показывают, что Баяндур хан был верховным правителем огузов и верховным сюзереном огузских феодалов. Именно этот его социальный статус в яркой форме проявляется в главе “Бугач – сын Дирсан хана”: “Шахеншах Баяндур хан собирает пир, приглашая огузских беков” [4, с. 132].

Можно сказать, что во всех тех главах дастана, в которых упоминается Баяндур хан, его социальный статус представлен как статус правителя, сам он показан как личность, стоящая на верхней ступени феодальной иерархии и считающаяся сюзереном огузских беков. То, что Баяндур хан является правителем Огузов более отчетливо видно из глав “Имран – сын Бекила”: “Баяндур хан встал с места ... Везде были расстелены ковры. Собрались Внутренние и Внешние огузские беки” [4, с. 202].

Главным героем дастана “Китаби Деде Горгуд” является Казан хан, активный участник 8 из 12 глав, оставшийся в памяти своей богатырской доблестью. Казан хана называют “бейлербеком” Баяндур хана. Ему, как и Баяндур хану оказывают почести. Из XII глав становится известно, что Казану подчинялись как внутренние, так и внешние огузы. Как видно из главы, участие в церемонии, проходящей в доме Казан хана как Внутренних, так и Внешних огузских беков подтверждает факт того, что Казан являлся сюзереном над этими огузскими политическими организациями.

Анализ событий, происходящих в главах дастана, показывает, что Казан занимает позицию достойную правителя, а иногда его влияние оставляет в тени влияние шахеншаха Баяндур хана.

В дастане “Китаби Деде Горгуд” помощником правителя выступает Гахзан хан, носящий титул “бейлербек”. Сведения, извлеченные из глав, ясно дают понять, что Казан, имеющий право сидеть справа от Баяндур хана, сосредоточил в своих руках относительно большую часть гражданских и военных полномочий. Например, Внутренние и Внешние огузские беки были подчинены ему, он возглавлял все без исключения военные операции. Он самый сильный и почетный среди огузских богатырей [3, с. 174]. Такие же полномочия, которые имел Казан хан, были и у наместника Хазарского кагана. В источниках помощник хазарского кагана назывался “ilk”, “ışa” “бек”, “şad”, “малик”, “малик-хазар”, “каган-бек” или же “Тархан-каган” [1, с. 408]. Казан хан также носил титул “бейлербек”.

Надо отметить, что тот социальный статус, которым обладал Казан хан в огузском обществе, идентичен социальному статусу хазарского “каган бека”.